

Michal Čuřín¹
(Hradec Králové)

K některým novým podobám rodinných vztahů v současné české beletrii s LGBT+ tematikou

Klíčová slova: česká beletrie, LGBT+ próza, homoparentální rodina, homosexualita
Keywords: Czech fiction, LGBT+ prose, homoparental family, homosexuality

Úvod

Počátek devadesátých let minulého století byl ve střední Evropě obdobím nadějných příslibů. Po desetiletích vlády opresivních režimů se zdálo, že nabytá svoboda bude natrvalo přítomna ve společnostech, které se v euforii volnosti stavěly k odlišnostem s podporou či přinejmenším s pochopením. Je smutnou realitou, že třicet let po odstranění cenzury a pádu železné opony se opět v některých středoevropských zemích objevují tendence svobodné vyjádření individuální či skupinové odlišnosti utlumit či potlačit. Osoby hlásící se k LGBT+ minoritě jsou nuceny strpět symbolické vyhlašování oblastí bez jejich výskytu, čelí verbálnímu i fyzickému napadání, k němuž veřejná moc nezřídka zaujímá laxní postoj, jsou přijímány zákony omezující informování o nich samotných. Postupy a projevy, jež se ještě před několika lety zdály být reliktem minulosti, se opět vynořují a získávají na síle. Nelze ovšem na druhé straně nevidět, že příslušníci LGBT+ menšin se doposud těší svobodám a právům, o nichž jejich předchůdci ještě v minulém století mohli pouze snít a jež jsou v mnoha zemích světa spíše nedostižným přáním než představitelnou realitou. Z hlediska práva jsou příslušníci menšin postaveni na roveň majoritě, mohou se svobodně sdružovat a shromažďovat, navazovat vztahy, v některých případech i v podobě státem uznaných svazků, a konečně stále častěji a zjevněji utváří rodiny,

¹ ORCID 0000-0002-0128-8072

jejichž nedílnou součástí jsou nedospělé děti. Tato rozpornost, kontradiktornost pozic, zkušeností a životních trajektorií pozorovaná v aktuálním světě byla impulsem k nahlédnutí jejich případné reprezentace v současné české beletrii. Cílem tohoto textu bude dokladovat variabilitu a časové proměny v zobrazování vztahů, v nichž se nacházejí či do nichž vstupují osoby s jinou než většinovou sexuální orientací či genderovou identitou.

Nežli ale přistoupíme k samotné analýze textů, bude nezbytné ozřejmit předmět našeho zájmu. Co rozumíme onou v titulu uvedenou rodinou a kterým aspektům této společenské skupiny s ohledem na zapojení LGBT+ osob budeme věnovat pozornost? Z krajních pozic sociobiologie, specifického pohledu na fungování jedince ve společnosti, se Edward O. Wilson (1975) pokoušel vysvětlit motivaci jednání člověka na základě genetické příbuznosti. Dospěl k závěru, že veškeré lidské počínání je zapříčiněno solidaritou mezi jedinci rodově spřízněnými, tedy že muži jsou motivováni pohlavním pudem k množení, ženy pak hledají takové muže, kteří dokážou zabezpečit ochranu a prospěch vlastních potomků. Přestože Wilsonovy teze zcela pomíjející roli kultury byly mnoha empirickými doklady fungování různých lidských společenstev zpochybněny, tak jejich dva aspekty se v rudimentární diskusi o podobách rodiny či společenského uspořádání opakovaně vynořují. Jde jednak o představu, že účelem jedince je neustálé množení nebo pokusy o něj během reprodukčního období, a k tomu se vážící hodnocení člověka na základě toho, kolika potomky přispěl k rozšíření společenství. Jednak se jedná o ideu stavící na prospěšnosti a společenské preferenci takových svazků, které jsou schopny (alespoň v teoretické rovině) produkovat potomky a provádět jejich socializaci až do období jejich pohlavní zralosti. Ve světle Wilsonových teorií by rodina byla redukována na takový typ uspořádání, který preferuje genetickou příbuznost mezi dětmi a rodiči (omezíme-li svůj pohled na nukleární rodinu) a zcela tak pomíjí svazky založené na dohodě, smlouvě, vztahy adoptivní, pěstounské, rodiny, jež díky možnostem lékařské vědy nabývají dříve nepředstavitelných či nemožných podob, vztahy polyamorické atp., zkrátka pomíjí onu neskutečně pestrou mozaiku vztahů a svazků, které v reálném světě existují navzdory tomu, že se vymykají předpokladům či nárokům mnohých na správné, očekávatelné nebo normální.

V našem pojednání se budeme věnovat dvěma podobám rodinných vztahů, jimiž se česká beletrie s LGBT+ tematikou² zabývá, v prvním případě často, v případě druhém spíše zřídka.³ Obvyklým literárně zpracovávaným způsobem soužití jsou vztahy párové, záležitosti fungování stejnopohlavní dvojice, prozkoumávání rozdělení rolí ve vztahu, dynamika vzniku, udržování a rozpadu takových vztahů, specifika a odlišnosti soužití gay a lesbických párů, případně osvojování, opatrování, počínání dětí a jejich výchova atd. Pokud bychom si na druhé straně položili otázku, které hlasy v LGBT+ beletrii chybí nebo jsou zastoupeny pouze v marginální míře, jsou to nepochybně pohledy rodičů homosexuálních dětí (nikdy nejsou postaveni do rolí vypravěčů, nejsou v žádném ohledu plnokrevnými postavami, spíše obávkami, karikaturami, málokdy jsou pro čtenáře hádankou, objektem k dalšímu zkoumání, jsou postavami – definicemi (Hodrová 2001: 544) a také dětí vyrůstajících ve stejnopohlavních vztazích či dětí, které jsou konfrontovány s rozpadem dosavadního manželství z důvodu odchodu jednoho z rodičů k novému partnerovi či partnerce. Poslední bod se v zásadě neobjevuje v próze pro dospělé čtenáře, je naopak zastoupen v literatuře určené dětskému publiku, proto se zaměříme i na tento typ beletrie. Pod pojmem rodina rozumíme v souvislosti s angažovaností LGBT+ osob poměrně široký soubor vztahů od rodiny tzv. primární, z níž taková osoba pochází, přes dlouhodobé partnerské vztahy založené nejčastěji na hluboké citové náklonnosti až po stejnopohlavní rodiny, v nichž figurují děti, včetně rodiny širší nad rámec toho, co sociologové označují

² Pro vymezení výzkumného materiálu volíme hledisko tematické, tj. vybíráme také texty, jejichž konstitutivní složkou je problematika sexuálních menšin. Stranou jsou tedy ponechána díla, v nichž se objevují postavy s odlišnou sexuální orientací pouze okrajově, odlišná sexualita (rozumějme široce: prožívání, jednání, citové svazky a rodinná nastavení osob z těchto minoritních skupin) je pouze jedním z motivů atp. Zcela mimo náš zájem zůstaly pak texty, které by se do konstruktů LGBT+ literatury řadily snad pro osobní založení jejich autora (jakýsi přístup biografický), pro styl, jenž má být specifický pro texty pořízené osobami s odlišnou sexualitou než většinou (jakýsi analog *écriture féminine*) a konečně i pro přístup receptivní, svého druhu „homosexuální čtení“ textů již pevně etablovaných v mainstreamové beletrii. Důvodem pro takovéto ohraničení je primárně jeho zřejmost, snaha eliminovat spornost zobrazovaného, přestože to pohled na komplex vztahů LGBT+ a beletrie nutně částečně redukuje.

³ Vzhledem k omezenému rozsahu časopisecké stati pracujeme pouze s omezeným výběrem beletristických titulů, pro rozsáhlejší analýzu české beletrie s LGBT+ tematikou po r. 1989 a podrobnější zaměření na další typy rodinných vztahů blíže viz Čuřín (2021).

jako rodinu nukleární: totiž prarodiče, strýce a tety atp., ale v této širší sféře rodiny je třeba registrovat i osoby nepřibuzné, jež mohou saturovat kupř. mužské role ve vztazích lesbických rodin (a *vice versa*) s dětmi.

Při úvahách o smyslu zabývání se krásnou literaturou při sledování některých jevů známých z aktuálního světa spojených s rodinnými vztahy LGBT+ osob je nezbytné vzít v potaz rovněž kultivační funkci narativu. Ačkoli se pohybujeme nutně v rovině spíše teoretické než prokázaných faktů, nelze pominout, že myšlenka o příběhu jako prostředku (spolu)utváření lidské bytosti je sice svázána již s nejstaršími dochovanými mýty, v nichž slovo či příběh mají potenciál stvořit svět či člověka, ale v posledních letech rezonuje stále silněji i v odborném diskurzu, který se pokouší vysvětlit původ a vznik moderního člověka a jeho fungování a roli ve společnosti. Hypotéza sociálního mozku, jejímž autorem je Robin Dunbar (2009) doslova spojuje vznik *Homo sapiens* s posílenou schopností odhadovat myšlení a jednání druhých jedinců. Zatímco navazování a udržování kontaktů ve skupině u pavíánů je docíleno péčí o srst, soustředěným zabýváním se druhým jedincem, u lidí je tato činnost nahrazena zájmem o životy druhých, o nichž se dozvídáme prostřednictvím jazyka, potažmo vyprávění. Je to ovšem technika pokročilejší, neboť umožňuje věnovat pozornost většímu počtu jedinců zároveň, a tím rozšiřovat svou sociální skupinu. Ona schopnost předvídat myšlenky toho druhého a uzpůsobovat jim své chování, totiž intencionalita, je měřitelná, přičemž její vyšší stupně jsou dostupné pouze mozku člověka (Dunbar 2009: 86). Jonathan Gottschall (2012) naznačuje, že je to právě vyprávění, které z nás dělá lidi, neboť příběhy nám pomáhají nacvičovat reakce na výzvy, které nás v reálném životě čekají. Taktéž poskytují nesporně užitečnou průpravu na setkání s různými modely lidského chování a uvažování o jejich motivaci. A právě promýšlení příběhů, či lépe jejich pozorné či hluboké čtení v komplexních narativních strukturách podle Maryanne Wolfové (2019) posiluje společenskou koherenci. Společnost, která ztratí schopnost vcítit se do druhého, je odsouzena k rozpadu, neboť jakákoli jinakost je příležitostí pro útok. Odlišný jedinec je vnímán jako nepřítel narušující iluzorní jednotu společnosti. Krásná literatura je podle autorky s to nejen chápat druhého, ale umožňuje i druhý krok, tedy reflexi vlastního postoje a jeho případné přehodnocení.

Má-li však krásná literatura plnit úlohu klíčového prostředku narušujícího stereotypy o postavení, uvažování, prožívání a pocitech různých

menšin, je nezbytné splnit neopominutelný vstupní předpoklad – taková beletrie musí být nejprve čtena. Máme za to, že právě v tomto ohledu teorie Wolfové selhává. Pomineme-li to, že čtením krásné literatury se zabývá stále méně jedinců a že se jedná o kratochvíli převážně starší generace, z níž pak většinu tvoří ženy⁴, pak je tady ještě jeden, možná podstatnější aspekt. Kvantitativní nárůst titulů posledních třiceti let zpředměťujících tematiku LGBT+ osob se zároveň neprojektuje nijak výrazně do většinového literárního nebo literárněkritického diskurzu.⁵ Knihy z této oblasti, které byly zaznamenány např. kulturními periodiky, tvoří pouhé jednotky, stejně tak nelze očekávat, že tyto tituly jsou autenticky vyhledávány a čteny mainstreamovým publikem. Jedná se tedy ve většině případů o literaturu, jež je orientována dovnitř komunity (komunit), možná přesněji řečeno mezi disperzní minoritní publikum bez aspirace na společnou identitu, vedení, ideologii atp. Je na místě otázka, zda je to samotné téma pro většinovou populaci nedůležité, nezajímavé či nepříjemné, které onu část literární produkce odsouvá do literárního ghetta, či zda je to z většiny nevalná umělecká úroveň těchto titulů. Tak či onak je představa obecné autentické četby titulů s LGBT+ tematikou spíše lichá. Výše řečené ovšem nijak nepopírá, že v produktech (pop)kultury obzvláště zahraniční provenience se zmnožují zobrazení LGBT+ osob, málokdy jde však o hlubší pohled prozkoumávající tuto tematiku, přesto však domníváme se, že může být reprezentace minorit v mainstreamovém mediálním obsahu užitečná pro jejich přijetí a normalizaci jejich existence.

Shrneme-li tedy uvedené, tak se kultivační teorie obecného publika prostřednictvím krásné literatury nepotkává s realitou současné (nejen) české kultury. Beletrie s LGBT+ tematikou bezpochyby plní jiné účely. Především jde o funkci terapeutickou v širokém slova smyslu (sebepotvrzení, sebezískání, ventilace či katarze osobních, potažmo kolektivních strachů a úzkostí) a pochopitelně funkci relaxační. Mimo to je beletrie cenným dokladem o způsobech smýšlení, pocitech a jednání příslušníků minorit a o jejich proměně v průběhu času. Má-li ale beletrie sloužit k tomuto účelu, jeví se nám jako nezbytné definovat vztah mezi fikcí a reálným světem.

Filozof Pierre Lévy (1998) při svém prozkoumávání vztahu aktuálního a virtuálního dochází k závěru, že se jedná o relaci jednoho

⁴ Srov. např. Trávníček (2019).

⁵ Srov. Hruška et al. (2008) a Šidáková Fialová (2014).

k mnohému. Akt virtualizace umožňuje nacházet principy, myšlenky, řešení, prozkoumávat a promýšlet představitelné, zatímco aktualizace postrádá hodnotu odstupu, je zhmotněním obecnějšího principu. Virtualizací v tomto ohledu nemyslíme jednotlivý umělecký artefakt, který konkretizuje to či ono pojetí existence osob LGBT+, přináší pohled na jednotlivý charakter a jeho osudy atp., jako spíše celý komplex literárních objektů, jež jsou s to obsáhnout složitou strukturu představ o fungování příslušníků minority ve společnosti, ba co více, jsou schopny posilovat onu žádoucí reflexi, o níž bylo hovořeno výše. Pro Lévyho je virtualizace základním principem naší civilizace, přičemž smyčka virtualizací a konkretizací se neustále zrychluje. Krásnou literaturu (příp. její menšinovou část) tedy nepovažujeme za soubor etnografických popisů přinášejících informace o stylu oblékání, způsobech mluvy v určitých societách, topografických informací o preferovaných místech vzniku galantních přátelství atp., ale daleko spíše ji vidíme jako soubor jednotlivých konkretizací, materiál, který dokáže s brilantní jasností, přesvědčivostí či nemalou mírou provokace projektovat vztahy a jejich konstelace, které v reálném světě ne/došly naplnění a které by měly být promyšleny.

Cílem naší dílčí analýzy je tedy podat informaci o výseku těchto principů, o způsobu a motivaci vzniku partnerství, o fungování svazků LGBT+ osob a o jejich proměně. Nejde tedy o to, že bychom zobrazené jednotliviny považovali za odvozené z reálného světa, ale daleko spíše je považujeme za možné a jejich promýšlení za prospěšné, protože se jedná o konstrukty, jejichž existence ve fikčním světě dokládá jejich intelektuální životnost.

Když se plánuje společný život

Společný, párový život je velmi častým tématem titulů s LGBT+ tematikou. Zpravidla se protagonisté vyrovnávají s přijetím vlastní odlišnosti u svých nejbližších, ve svých primárních rodinách nebo v dosavadních různopohlavních svazcích, které se rozpadají a oni hledají naplnění v nových vztazích v souladu se svou přirozeností. Za typické příklady tohoto typu psaní považujeme dva romány, jež od sebe dělí takřka dvacet let, přesto vykazují mnohé podobnosti. Román Zuzany Brabcové *Rok perel* (2000) a román Renáty Petříkové *Druhá šance* (2018) spojuje typ protagonistky, již je vdaná žena ve středním věku, která postupně přichází na to, že je v manželském životě nespokojena. Její city k muži jsou spíše předstírané

než niterné, sexuální život ochládá, byl-li kdy pro ženu naplňující. Krize středního věku přichází nepozorovaně a udeří prudce. Promění se zcela vnímání a prožívání obou protagonistek, jako by v sobě objevily nového, cizího tvora, jak píše Brabcová (2000: 110): „Protože co je to jiného než katastrofa, když se jednoho dne probudíte a zjistíte, že jste někdo jiný. Třeba brouk. Nebo pavouk. Moucha.“ A v podobném duchu vnímá přerod své hrdinky i Petříková (2018: 10):

Zmocnila se mě neurčitá touha. Nic mi nechybělo, měla jsem hodného muže, zdravé, krásné děti, práci, která mě bavila, peníze a najednou se objevil pocit, že se mi něčeho nedostává. Jako bych nemohla dýchat. Zaplavil mě náhlý smutek a já cítila, že mám v očích slzy.

Brabcové hrdinka Lucie úkorně prožívá střet s realitou, její proměna není počátkem, ale spíše vyvrcholením utrpení, jehož příčinu lze hledat v nemožnosti vrátit ztracený čas odžitý v přetvářce. Deprese nevyhnutelně graduje. Po sebevražedném pokusu Lucie končí v psychiatrické léčebně, což jí teprve umožní řádně reflektovat svůj dosavadní život. Románem prolíná střet principu mužského a ženského. Ženství se propojuje s emocionalitou, introspekci, totiž atributy tzv. ženského psaní (Jedličková 2008), kdežto mužství charakterizuje neúprosná racionalita a logika, vlastnosti, jež jsou přírknuty Luciinu muži Jakobovi, který se pokouší světa zmocnit, podrobit si ho, udolat svými argumenty, zatímco Lucie se chce oddat vášni, bezprostřednosti a radosti bytí. Úkorně je hlavní představitelkou pocíťována především Jakobova neschopnost vyjádřit vůbec nějaké city, jako by nadvládu nad světem projevoval v pouhém chladném pozorování a mlčení, podoben jakési nadlidské entitě (k níž se meditacemi a opakovanými mantrami pokouší přimknout) vyčleňující se z lidského společenství, dohlížející na něj a podrobující jej věčné kritice.

Je to otázka komunikace, co je skutečným tématem Brabcové románu, respektive neschopnosti najít porozumění mezi lidmi, ale možná především pochopit sama sebe, svou odlišnost a výjimečnost individua neodvozujiícího opodstatnění své existence z uznání dalších lidí. Nemožnost společné řeči mezi rodiči a dětmi, mezi muži a ženami a mezi vlastním racionálním rozumem a emocionálním tělem je zakomponována do samotné podstaty našeho světa. Pochopení je totiž založeno na uspořádání myšlenek, motivů, idejí, na smysluplné cílevědomé kompozici, na završení

smyslu, tedy možnosti včlenit naše životy do smysluplných příběhů. Tuto možnost ale vypravěčka hned v počátku románu kategoricky neguje: „No potěš pámbu, jestli mě někdo píše. Ještě že příběhy neexistují“ (Brabcová 2000: 11). Narativní skepsi charakterizuje rovněž střídající se pozice vypravěče, převažující ich-forma v okamžicích, jež jsou pro personální vypravěčku přesprávilí bolestné (př. její sebevražedný pokus), přechází v objektivizující er-formu umožňující alespoň dočasné a nepřilíš úspěšné odpoutání se od reality. Posléze se oba mody kontaminují, aby připomněly, že jde o pouhou maskovací hru téhož subjektu. Náhled na celek osudu, objasnění příčin a uvolňující zakončení vyprávěcího oblouku pak nepřinesou ani vstupy Luciiny dcery a jejího manžela, které pouze dokládají uzavřenost a osamocenost jedinců v současném světě. Luciiny apelativní promluvy obracející se formálně tu k manželovi, tu k dceři mohou být pochopeny jako svého druhu terapeutické výpovědi, jež jsou součástí úzdravného procesu sebepochopení, vlastní analýzy vtělené do obligátního deníku pacientky psychiatrické léčebny.

Protože je možnost komunikace prostřednictvím jazyka, tj. prostřednictvím myšlenkových operací, racionálním procesem ztížena či znemožněna, získává na podstatnosti komunikace původní, jež byla vytlačena, zapomenuta či zatracena, totiž mezilidský styk pudově tělesný. Jazyk je nástroj fikce, tedy nepůvodnosti, prostředek ovládnání světa prostřednictvím odcizení lidských bytostí, neboť řečí je možno komunikovat na dálku, zprostředkovaně a odloženě. Systém světa vytvořený muži je vystaven na přetnutí spojení mezi lidskými bytostmi prostřednictvím zcizující funkce jazyka. V textu románu se rozpracovává v zásadě souhlasná alternativa McLuhanovské vize zlatého věku minulosti založená na kmenovém společenství bezprostředně sdílených obsahů či zlatého věku budoucnosti predikovaného obnažením škodlivé funkce linearitý písemných artefaktů. Brabcová prostřednictvím své hrdinky prověřuje životaschopnost alternativní komunikace, která se vrací ke kořenům lidství, do minulosti našeho druhu. Stále se znovu opakující motivy tělesných produktů, krve, pachů či jejich metaforických obrazů v podobě kečupu, fazolů v tomatové omáčce dokládají onu posedlost tělem a odvrhnutím nefunkčního modelu dorozumívání. Tělesná komunikace je efektivnější, neboť je bezprostřední, sdělení se stává součástí biologického materiálu, doslova se s ním propojuje: „Tepnami mi putuje tvůj hlas, právě teď ... je někde v krajině břišní.

Je zbrocený mou krví, ten hlas, je od ní k nerozeznání, tvůj hlas se stal mou krví, je rudý a putuje mi k srdci a zase ze srdce, zatímco moje krev mluví“ (43). Lucie prožívá repetitivní reminiscence na matku a její lůno, prostor původního klidu a již nedosažitelné jednoty, na matku stále unikající, neschopnou přijmout fyzickou blízkost svého dítěte, potenciální spolupůvodkyni Luciiny uzavřenosti a nemožnosti rozpoznat a projevit po většinu dosavadního života vlastní orientaci. Hrdinka osciluje mezi dvěma protichůdnými vektory: na jedné straně touží po blízkosti své matky a na straně druhé destruuje analogický vztah, jenž by mohl být na překážku jejímu manželství.

Podobně jako protagonistka románu Brabcové vnímá svůj vztah k mužskému pokolení i Ema, hlavní postava prózy Petříkové, která cítí, že je zcela ve vleku přání a tužeb svého manžela. Od mládí se mu pouze podvoluje, ale naprosto nedbá na vlastní pocity. Snaží se ze všech sil být dobrou manželkou a starostlivou matkou, ale stále znovu sebe zklamává neschopností tyto role naplnit. Je uvězněna v heteronormativním patriarchálním řádu, viní systém, který upřednostňuje muže a jejich nárok na spokojený život. Přesto však netouží svému muži ublížit, když zjistí, že je lesba, snaží se jej ochránit, přemýšlí o společné budoucnosti a pokouší se dojednat přijatelný kompromis v zájmu jejich společných nedospělých dětí. Emin *coming out* proběhne neplánovaně a opět v duchu představené logiky je to muž, kdo situaci neunes, pokusí se zmanipulovat děti proti matce, a nakonec hlavní hrdinku znásilní. Vize bipolárního světa naplněného střetem mezi muži a ženami se projektuje i do dalších mužských postav, které jsou násilné, záluďné, duševně nemocné či v nejlepším případě nepřítomné. Přesto je v závěru románu dosaženo snad trvalého klidu zbraní a smíření. Petříková podobně jako Brabcová spatřuje za jedním ze základních problémů své hrdinky destruktivní absenci komunikace, je to zde však pouze záležitost technická, která může být snadno překonána. Podstata svízelně nespočívá v samotném zavržení určitého komunikačního způsobu, ale daleko spíše v jeho pouhé nedostatečnosti. Východiskem napravení těžkostí mezi dětmi a rodiči a mezi partnery navzájem je častější a otevřenější komunikace – v tomto ohledu je na rozdíl od vize Brbcové náprava relativně snadná. Ale i u autorky o generaci mladší se replikují společenské memy s podivuhodnou stálostí. Matka unikající, děsí se fyzického kontaktu, ale zároveň žádaná a potřebná je u Petříkové variována

matkou těžko dosažitelnou, fyzicky vzdálenou v cizině, k níž se hrdinka utíká pro radu a jež v konečném důsledku nabídne útěsné řešení pro vznikající lesbický vztah v podobě získání dítěte.

Typickým topoi v beletrii s LGBT+ tematikou je únik, odstup či pouť, které umožní protagonistovi projevit svou přirozenou náklonnost. Ona svého druhu iniciační cesta se stává příležitostí odhodit zábrany, zvyky a v cizím prostředí zaručujícím anonymitu se oddat vášním, popřít mužský princip rozumu. I většinová literatura zná v mnoha podobách cesty severaňu do opěvované Arkádie, jíž jsou ve skutečnosti častěji kraje bližší, ale vždy jižní. V textech s homosexuální tematikou je jih spojen s bájnou představou svobodných stejnopohlavních vztahů antických, s teplem vábícím odhodit svršky a s nimi i notný díl severské uzavřenosti a nastavit svá těla slunci jako všudypřítomné mramorové sochy. Po staletích takovýchto cest zpodobněných v literatuře by se zdálo, že se z nich stalo klišé bez dalšího upotřebení, opak je ale pravdou. Obě autorky nechávají své protagonistky spolu s partnerkami odcestovat do jižních krajů, do Španělska či rovnou (Mannových) Benátek, a tam projevit jejich skutečné city. A teprve na těchto cestách se partnerské vztahy utvrdí, nebo rozpadnou. Pout' slouží jako katalyzátor jejich přeměny, ale zároveň jako prubířský kámen pevnosti spojení.

Poněkud obecnější jev v tomto typu literárních vyjádření tvoří také záležitost distribuce rodinných rolí. Zatímco Ema v románu Petříkové se stále pokouší kopírovat rozvržení mocenských rolí, kterému byla zvyklá z manželství, její o generaci mladší partnerka Anna preferuje rovnoprávný vztah, ve kterém není primární relace dominance a podřízenosti. Nakonec vyplyne, že lesbický poměr je hodnotnější právě v onom ohledu upřednostňování rovného postavení obou jeho členů na rozdíl od vztahů různopohlavních setrvávajících v rigidním modelu patriarchální nadřazenosti. Konečně popření otcovské/mužské role se projeví v plánování společného potomka, jenž je počat z genetického materiálu Annina bratra a Emina vajíčka, přičemž těhotenství probíhá v Annině těle. Složitě manipulace překračující společenské zvyklosti s pomocí moderní medicíny dají vzniknout novému životu, který je od svého počátku vyvážen ze vztahů založených na moci a ovládnání. Podobně jako Brabcová hledá nový komunikační model založený na bezprostřední tělesnosti a okamžitým emocionálním sdílení, pokouší se překonat stávající světový řád, jenž činí

jednotlivé lidské bytosti nešťastné a osamocené, tak také Petříková aktivně vstupuje do světa a přetváří doposud jediné možné biologické procesy ve svůj prospěch. Obě autorky vizualizují ženy ochotné vejít v bolestný střet s realitou, jen jedné je ale dáno prozatím v tomto souboji zvítězit.

Ačkoli oba romány od sebe dělí téměř dvě dekády, koncentrují svou pozornost na podobné okruhy témat, jako by i mladší generace měla potřebu se vypořádávat se stejnými těžkostmi. Přesto jde román Petříkové poněkud dále, nekončí v tragice psychiatrické léčebny, ale dává svým protagonistkám příležitost vystoupit z dantovských kruhů utrpení a prožít život podle svých přání bez ohledu na možnou nepřízeň společnosti.

Když jsou v rodině děti

Určení počtu homoparentálních rodin žijících v České republice je značně složité, protože tato problematika začala být soustavněji sledována teprve v souvislosti s uzákoněním registrovaného partnerství osob stejného pohlaví v roce 2006, přičemž od tohoto data až do současnosti využilo institutu přibližně 3700 párů, z důvodu úmrtí či rozpadu jich však nyní existuje přibližně o tisíc méně. Vznik stejnopohlavních párů s dětmi může nastat několika způsoby: nejčastěji tím, že nový vztah je doplněn dětmi, které přicházejí z předchozích různopohlavních svazků, případně tak, že jeden z páru dítě adoptuje nebo se stane jeho pěstounem. Lze také odůvodněně předpokládat, že děti jsou plánovány již v rámci existujících stejnopohlavních svazků, kdy se využívá náhradního mateřství, umělého oplodnění atd. Určení skutečného počtu dětí vyrůstajících v párech LGBT+ osob je problematické zejména proto, že ne všichni jsou registrováni.

Data vycházející ze sčítání lidu v České republice v roce 2011 hovoří o 46 závislých dětech v domácnostech registrovaných partnerů a celkem o 925 žijící v domácnostech, které deklarovaly, že jsou vedeny párem stejného pohlaví (SÚAVČR 2020). Je tedy patrné, že existují případy, které nespádají ani do jedné z těchto kategorií, lze rovněž předpokládat, že v současné době bude počet těchto dětí také vyšší. Bylo rovněž zjištěno, že rodiče se deklarují nejčastěji jako bisexuálové (45 % mužů a 69 % žen), jako homosexuálové výrazně méně často, v případě žen v 24 %, u mužů pouze v 8 % (SÚAVČR 2020).

Pokud jde o reprezentaci dětí vyrůstajících v homoparentálních rodinách v současné české beletrii, je, jak už jsme konstatovali, jen velmi

omezená. Je-li již v textu zastoupen kupříkladu dětský narátor, pak nikdy nevstupuje do textu z pozice nadhledu, nereflektuje své dětství jako již dospělý jedinec, ale výlučně jako dítě či teenager, který se vyrovnává s neobvyklou rodinnou konstelací. O to zajímavější jsou pak autentické výroky, postoje a názory ze světa reálného. Kutálková (2018) ve své publikaci dává ve větším měřítku vlastně poprvé⁶ příležitost zaznít hlasům dětí, ať už zletilých i nezletilých, které se pokoušejí reflektovat z mnoha různých úhlů pohledu coming out jednoho svého rodiče, případně coming out celé rodiny, zprostředkovávají zkušenost z fungování v dětském kolektivu a provoz rodin s ohledem na nezvyklé konstelace. Ve velké míře pocítují respondenti absenci reprezentace vlastních osudů ve veřejném prostoru, nelíbě pocítují rozpor mezi tím, co je ve společnosti považováno za normu a co je naopak tabuizováno. Shoda panuje na nutnosti, aby ve veřejném prostoru (ve filmech, na billboardy atp.) byly zpodobňovány rodiny s neobvyklým nebo netradičním uspořádáním a aby i v oblasti vzdělávání byla podporována diverzita. Nespornou součástí mediální komunikace je i ta beletristická. A právě v tomto ohledu se v posledních letech objevila řada publikací, jež do popředí nekladou obvyklou estetickou funkci, ale jejichž základem je funkce persvazivní a terapeutická.

Publikace koncentrující se v nějaké podobě na dětský pohled na tuto problematiku či činící předmětem svého zájmu právě děti vyrůstající v homoparentálních rodinách jsou právě publikace převážně dětskému publiku určené. Neméně zajímavé než samotné texty jsou však i paratexty, které publikace doplňují, zpřesňují a dovysvětlují. Jedná se jednak o nakladatelské texty vyjadřující se ke vhodnosti daného textu pro určitou věkovou kategorii, texty propagačního či shrnujícího charakteru, jednak jde o texty, které se pokoušejí daný text objasnit, přiblížit čtenáři např. pohledem odborníků.⁷ Tyto texty se mj. pokoušejí zarámovat představený narativ jako příběh o výjimečnosti či neobvyklosti v obecném slova smyslu, snaží se nalézt společného jmenovatele, tak aby vyprávění bylo přijatelné i pro mainstreamového čtenáře. V české dětské literatuře s tímto zaměřením se ustanovily dva typy.

⁶ Raritní reflexi dítěte reflektujícího fungování v lesbické rodině jsme zaznamenali v periodiku určeném pro lesbickou minoritu již v 90. letech, srov. Čarlí (1996).

⁷ Srov. např. doslov dětského psychologa k českému vydání knihy pro děti od nizozemských autorek Haanové a Nijlandové *Princ & princ* (2013).

V prvním případě jde o vyprávění, které neakcentuje homoparentalitu jako takovou, ale na alegorickém příkladu se snaží vystavět didaktické vypravování, jehož cílem je přimět čtenáře k poznání, že odlišnost je v životě velmi fluidní hodnotou a záleží pouze na každém jedinci, aby dokázal překonat stereotypní předsudky. Příkladem je kniha Markéty Pilátové *Jura a lama* (2012) pro děti od čtyř let, v níž homoparentální rodina tvoří zásadně neproblematický rámec příběhu, jehož děj je soustředěn na vyrovnání se s odlišností zvířete, které není přijato dalším osazenstvem farmy. Jedná se o velmi účinný model, který nastavuje pravidla vyprávění takovým způsobem, že činí nemožné zpochybnit úvodní rodinný rozvrh bez toho, aby došlo k destrukci fikčního světa. Recipientova pozornost je odvrácena od potenciálně třaskavého motivu a upřena na neproblematickou bajku, jež tvoří jádro vyprávění. Cílem je žádoucí přenos poučení získaného z mravolichného vyprávění na úroveň rámcového rozvrhu textu.

Druhý typ publikací nezastřeně tematizuje stejnopohlavní partnerství a rodičovství, často ovšem na úkor umělecké hodnoty či jakéhokoli smysluplného příběhu. Cílem je zřejmě onen v úvodní části zmíněný úmysl učinit problematiku homoparentality v médiích, potažmo ve společnosti patrnou. V roce 2019 vydali David a Michal Vaničkoví⁸ ilustrovanou knihu pro děti s názvem *Dva tátové a zvědavá holka*. Už v úvodu autoři upozorňují, že se svým textem obracejí nikoli pouze k dětem, ale také k jejich dospělým průvodcům:

⁸ Autoři vystupují rovněž pod pseudonymem / internetovou přezdívkou *Dva tátové*, zejm. na sociálních sítích jako je Instagram, YouTube, popřípadě Facebook, jako takzvaní influenceři. Volba samotné přezdívky odkazující na jejich roli v homoparentální rodině klade do popředí zájmu publika právě jejich rodičovství. Na sociálních sítích oba pánové záměrně tematizují tuto záležitost, učinili ze sebe do jisté míry marketingovou značku, prezentují své děti, jejich výchovu a zároveň tuto záležitost významně monetizují v souladu s dobovými trendy: provozují e-shop, propagují výrobky, služby a firmy, jejichž portfolio míří na děti. Není bez zajímavosti, že velký prostor v prezentaci na sociálních sítích je věnován zobrazení jejich dětí, nechrání nijak jejich identitu, zobrazují je s prezentovanými výrobky atp. Nutno podotknout, že toto počínání není v současnosti nijak výrazněji regulováno a není výjimkou i u tzv. rodičů tradičních. Homoparentálních rodin prezentujících se na sociálních sítích otevřeně se svými dětmi v posledních letech značně přibýlo, a protože tato záležitost není primárním předmětem našeho zájmu, připomeneme ještě Pavlínu a Kristinu Rochovy, vystupující pod přezdívkou *OffroadMámy*, které připravily knížku pro děti a jejich rodiče *Jonáš má dvě maminky* (2020), jež plně spadá do onoho druhého typu publikací pro mladší publikum.

Nejsme rozhodně první ani poslední rodina, kde jsou dva tátové nebo dvě mámy. U nás v Česku je takových domácností přes tisíc. Ale protože je to někdy těžší na vysvětlení, ani ne tak dětem, ale spíš jejich rodičům, vznikla tahle knížka. Pro všechny (Vaniček & Vaniček 2019: 5).

Volba vypravěče věkem rovného předpokládaným recipientům umožňuje čtenářům se s touto postavou identifikovat. Proto i v tomto případě je vypravěčkou malá dívka, jejíž promluvy jsou tvořeny prostými rýmy, nekomplikovanými podobně jako fabule: vypravěčka koncentruje svoji pozornost na novou homoparentální rodinu, jež se nastěhovala do sousedství. Přestože se na vlastní oči přesvědčí, že se jedná o velmi milé lidi, má strach především z reakce svého otce, který čas od času pronáší homofobní výroky. Otcova nenávisť či snad jeho strach mizí v okamžiku, kdy i on vlastní zkušeností zjistí, že jeho noví sousedi se v ničem zásadním neliší od jeho rodiny. Titul pak vrcholí idylou: „Dnes je to rok, co bydlíme vedle duhové rodiny, táta přežil šok, máma se sousedy povídá celé hodiny. Na jaře společně na proutí chodíme, v létě se v Chorvatsku na pláži potíme“ (30).

Poselství textu je tedy jednoznačné: preferovanou a na oči stavěnou hodnotou je konformita. Tzv. *duhové rodiny* se vymykají pouze nedůležitou drobností, která se rozplyne v množství podobností sdílených s majoritou. Text však artikuluje ještě podstatnější poselství – strach pochází z neznalosti, odcizenosti. Má-li tedy dojít k žádoucí změně v postoji majority, měly by i stejnopohlavní páry se svými dětmi veřejně prezentovat své rodiny, a napomáhat tím k detabuizaci tohoto způsobu soužití. Dodejme, že apel na pozitivní akci aktérů je doposud v české literatuře s LGBT+ tematikou nepříliš obvyklý.

Dalším autorským počinem dvojice Davida a Michala Vaničkových je ilustrovaná knížka pro děti od tří let (a jejich rodiče, jak je explicitně uvedeno) s názvem *O Vánocích spolu* a s podtitulem *příběhy o rodinách, lásce a důležitých poselstvích Vánoc* (2020). Kniha představuje osm příběhů, v kterých se objevují různé modely rodin:

Ne vždycky je to rodina, kde je máma, táta a děti. Stejně jako ve skutečném životě, i tady máme rodinky, které tvoří třeba jen babi s dědou, jedna maminka, co zůstala na děti sama, tatínek se synem, nebo mladý pár který se těší na miminko (Vaniček & Vaniček 2020: 5).

Ačkoli se protagonisté jednotlivých vánočních příběhů liší, tematicky je spojuje pocit jakési nekompletnosti, nedostatek celistvosti. Zpravidla ve vztahu někdo nebo něco chybí, ať už se jedná o partnera, tatínka nebo dítě, a jeho nalezením, objevením nebo náhradou dojde ke vzniku kompletní jednotky, teprve ta umožňuje prožít pravé štěstí. Je patrné, že účelem knihy bylo sice na jedné straně vykreslit mnohost podob rodinných modelů, ale byl dán prostor rovněž pro akcentaci rodinného života, a zvláště života s dětmi jako preferovaného způsobužití, který jediný přináší štěstí. Rodinné modely odporující myšlenke komplementarity, komplexnosti a přítomnosti dětí jsou a priori méněcenné. Homoparentální rodina se pak objevuje v jednom z příběhů, ve kterém dva partneři adoptují dvojčata z dětského domova. Ten je líčen jako prostor, jenž zabezpečí děti po materiální stránce, ale nedokáže saturovat jejich citové potřeby:

Podobně to měla několik let i dvojčata Magda a Roman. Nikdy neměla domov, už od miminek bydlela v ústavu a v životě nikomu nemohla říkat mámo a táto. Zní to hodně smutně, takže vás možná překvapí, že to byly ve skutečnosti veselé děti, o které se tety v dětském domově staraly láskyplně jako o vlastní. Ale každoročně, když nastal Štědrý den a několik jejich kamarádů odjelo na svátky alespoň k příbuzným, Magda i Románek museli zůstat v domově. A to už jim líto bylo. Magdička každé Vánoce proplakala a stále doufala, že se přece jen otevřou dveře a někdo jim také dá opravdový domov. (28)

S ohledem na předpokládané dětské čtenářské publikum se pochopitelně neproblematizuje fungování takovýchto rodin. Je-li v publikaci vykreslena celá škála různých rodinných modelů včetně homoparentálního, je nasnadě, že účelem bylo vylíčit tento typ rodinného uspořádání jako jednu z mnoha variant. Nejde o vydělování, ale spíše o žádoucí inkluzi, včlenění doposud neobvyklého uspořádání mezi modely další.

Závěr

Můžeme-li co obecného říci o vývoji zobrazování rodinných vztahů v české beletrii s LGBT+ tematikou z posledních třiceti let, již jsme se pokusili nastínit nutně tezevitě a reduktivně na výběru beletristických textů, pak konstatujeme analogii teorii McLuhanově zpětného pohledu (či zrcátka), podle níž přechod k vyspělejšímu technologickému stupni je nerozlučně

spjat s absorpcí stupně předchozího, který je nutně obohacen o další významy. Vývojově starší fáze tedy není zapomenuta či popřena, ale rozmnožena v bohatství dalších a mohutnějších propojení. Končí-li však McLuhanova vize ve splynutí v elektronickém proudu dat, v médiu všepohlcujícím (mysleme prozatím třeba Internetu), pak by se rozumělo, že i menšinová literatura v určitém okamžiku překoná uzavření svého ghetta a bude přínosem většinové kultuře, jejím obohacením a posílením. To je ovšem idea značně spekulativní, pro niž zatím nenacházíme doklady.

Pakliže jsme v úvodu k této stati konstatovali aktuální koexistenci různých (často diametrálně odlišných) životních trajektorií příslušníků LGBT+ minority, dokladovali jsme rovněž v případě beletrie současnou koexistenci přístupů radikálně nových i takových, se kterými se setkáváme již po dekády. Vedle sebe se tak na knižním trhu objevují tituly, jejichž snaha o obhajobu homosexuality, koncentrace na problematiku coming outu a těžkostí jedinců s odlišnou citovou či sexuální orientací nebo genderovou identitou si v ničem nezadá s knihami, které tatáž témata zpředměťovaly na počátku 90. let 20. století; a pak jsou zde tituly, které popisují radostný život velkoměstských gayů a leseb, pro něž sexuální orientace je důvodem k radosti a oslavě a nijak jim nebrání v naplnění jejich snů a tužeb. Komplex menšinové literatury je živý, bohatý a barevný, jako je košatá a těžko uchopitelná existence předmětných minorit. Nemůžeme tedy potvrdit fungování jednotných, převažujících či preferovaných rodinných vztahových uspořádání, jsme schopni zakončit pouze konstatováním jejich různorodé povahy s některými převažujícími rysy.

Bibliografie

- Brabcová, Z. (2000). *Rok perel*. Praha: Garamond.
- Čárlí. (1996). Chválkov si chválím. *Promluvy: kulturně-informační měsíčník nejen pro lesbické ženy*, (4), 16.
- Dunbar, R. I. M. (2009). *Příběh rodu Homo: Nové dějiny evoluce člověka*. Praha: Academia.
- Gottschall, J. (2012). *The storytelling animal: How stories make us human*. Boston: Houghton Mifflin Harcourt.
- Haan, L. de, & Nijland, S. (2013). *Princ & princ* (přel. A. Elbel). Praha: Meander.
- Hodrová, D. (2001). *--na okraji chaosu--: Poetika literárního díla 20. století*. Praha: Torst.

- Hruška, P. (ed.) et al. (2008). *V souřadnicích volnosti: Česká literatura devadesátých let dvacátého století v interpretacích*. Praha: Academia.
- Jedličková, A. (2008). Zuzana Brabcová: Rok perel. In: P. Hruška (ed.), *V souřadnicích volnosti: Česká literatura devadesátých let dvacátého století v interpretacích*. Praha: Academia.
- Kutálková, P. (2018). *Sešívání rodiny: Nový život zevnitř i zvenku: přípravná studie mapující rizika a kroky k řešení sociálního vyloučení dětí, adolescentů a mladých dospělých, kteří vyrůstají v rekonstruovaných rodinách stejnopohlavních párů, či jejichž jeden z rodičů je gay/lesba či transgender osoba*. Praha: PROUD.
- Lévy, P. (1998). *Becoming virtual: Reality in the digital age*. New York – London, Plenum Trade.
- Petríková, R. (2018). *Druhá šance*. Praha: Euromedia.
- Pilátová, M. (2012). *Jura a lama*. Praha: LePress.
- Rochová, P.; Rochová, K. (2020). *Jonáš má dvě maminky*. Brandýs nad Labem – Stará Boleslav: Pavlína a Kristina Rochovy.
- Ryan, M.-L. (2015). *Narativ jako virtuální realita: Imerze a interaktivita v literatuře a elektronických médiích*. Praha: Academia.
- SÚAVČR. (2020). *Známé neznámé registrované partnerství: Statistiky RP v Česku po 14 letech*. Sociologický ústav AV ČR, v. v. i. Získáno 12. červen 2021, z <https://www.soc.cas.cz/aktualita/zname-nezname-registrovane-partnerstvi-statistiky-rp-v-cesku-po-14-letech>
- Šidáková Fialová, A. (ed.) (2014). *V souřadnicích mnohosti: Česká literatura první dekády jednadvacátého století v souvislostech a interpretacích*. Praha: Academia.
- Trávníček, J. (2019). *Rodina, škola, knihovna: Náš vztah ke čtení a co ho ovlivňuje (2018)*. Brno: Host.
- Vaniček, D.; Vaniček, M. (2019). *Dva tátové a zvědavá holka: Knížka pro děti a jejich rodiče*. Stará Boleslav: Dva tátové.
- Vaniček, D.; Vaniček, M. (2020). *O Vánocích spolu: Příběhy o rodinách, lásce a důležitých poselstvích Vánoc*. Stará Boleslav: Dva tátové.
- Wilson, E. O. (1975). *Sociobiology: A new synthesis*. Harvar: Belknap Press of Harvard University Press.
- Wolf, M. (2019). *Reader, come home: The reading brain in a digital world*. New York: Harper.

On some new forms of family relationships in contemporary Czech fiction featuring LGBT+ themes

Summary

The study addresses the issue of the depiction of homosexual partnerships and family relationships in contemporary Czech prose with LGBT+ themes. The introductory part defines the subject of interest. The family is defined as a union based not exclusively on genetic kinship, but also on other ties of social character (adoption, guardianship), while a long-term union of persons without children of their own is equally considered a family. The matter of cultivation theory in the field of fiction is discussed. Although fiction is an effective medium, it cannot perform a cultivation and awareness-raising function between the minority and the majority society, as minority LGBT+ literature is read nearly exclusively by the minority. In the analytical part, the paper focuses on the analysis of titles of contemporary Czech literature for adult readers referring to lesbian relationships (Zuzana Brabcová *Rok perel* and Renáta Petříková *Druhá šance*) and titles intended mainly for children audiences which thematize family constellations in LGBT+ families with children. The article concludes that in contemporary Czech LGBT+ prose, fundamentally different narratives coexist, oscillating between a self-liberating or therapeutic function: texts dealing with the problem of coming out and coming to terms with one's own identity – and free, joyful writing about the pleasant life of non-heteronormative individuals in the contemporary world. The basic defining characteristic of this kind of literature, then, is its inherent variety.

Michal Čuřín působí na Katedře českého jazyka a literatury Univerzity Hradec Králové. Ve své odborné činnosti se zabývá problematikou minorit v současné české literatuře, čtenářstvím dospívajících a didaktikou literatury.

e-mail: michal.curin@uhk.cz